

Теоретичні підходи до пояснення природи психологічного насильства в родині

Kocherhina I.A. Theoretical approaches to explain the nature of psychological abuse in the family / I.A. Kocherhina // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskiy Ivan Ohienko National University, G.S. Kostyuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / scientific editing by S.D. Maksymenko, L.A. Onufrieva. – Issue 34. – Kamianets-Podilskiy : Aksioma, 2016. – P. 240–253.

І.А. Кочергіна. Теоретичні підходи до пояснення природи психологічного насильства в родині. У статті висвітлено результати теоретичних досліджень проблеми природи насильства, зокрема психологічного. Проаналізовано різні точки зору вчених на природу психологічного насильства, їх трактування причин насильства. Стверджується, що існує можливість класифікування поглядів авторів на природу насильства з точки зору біологічного, психопатологічного, системного, соціального та феміністичного теоретичних підходів. Підкреслено, що насильство може мати біологічні, генні, соціологічні детермінанти. Проаналізовано з різних точок зору соціальні, міжособистісні та внутрішньоособистісні фактори виникнення насильства. Показано, що причини виникнення насильства в родині можуть існувати в різних сферах: індивідуальних особливостей людини, міжособових стосунків, суспільній тощо. Підкреслено стійкий, тривалий характер психологічного насильства. Наголошено на контролі, домінуванні, деспотизмі як основі психологічного насильства. Встановлено, що психологічне насильство є навмисним впливом на іншу особу, який має негативні, деструктивні наслідки. Визначено, що насильство в родині найчастіше здійснюється чоловіками щодо дружини.

Обґрунтовано важливість розуміння чинників насильства, його особливостей, форм вияву для розроблення найбільш ефективних стратегій надання психологічної підтримки особам, які зазнають насильства в родині, а також і тим, які мають схильність до жорстокої образливої поведінки щодо інших.

Ключові слова: психологічне насильство, образлива поведінка, жорстоке поводження, біологічний підхід, психопатологічний підхід, системний підхід, соціальний підхід, феміністичний підхід.

І.А. Кочергіна. Теоретические подходы к объяснению природы психологического насильства в семье. В статье освещены результаты те-

оретических исследований проблемы природы наси́льства, в том числе психологического. Проанализированы различные точки зрения учёных на природу психологического наси́льства, их трактовка причин наси́льства. Утверждается, что существует возможность классификации взглядов авторов на природу наси́лья с точки зрения биологического, психопатологического, системного, социального и женского теоретических подходов. Подчёркнуто, что наси́льство может иметь биологические, генные, социологические детерминанты. Проанализированы с разных точек зрения социальные, межличностные и внутриличностные факторы возникновения наси́льства. Показано, что причины возникновения наси́льства в семье могут существовать в различных сферах: индивидуальных особенностей человека, межличностных отношений, общественной и т.д. Рассмотрено контроль, доминирование, деспотизм как основу психологического наси́льства. Установлено, что психологическое наси́льство является преднамеренным воздействием на личность, который имеет негативные, деструктивные последствия. Определено, что наси́льство в семье чаще всего осуществляется мужьями в отношении жён.

Обоснована важность понимания факторов наси́льства, его особенностей, форм проявления для разработки наиболее эффективных стратегий оказания психологической поддержки лицам, которые подвергаются наси́льству в семье, а также и тем, которые имеют склонность к жестокому оскорбительному поведению по отношению к другим.

Ключевые слова: психологическое наси́льство, оскорбительное поведение, жестокое обращение, биологический подход, психопатологический подход, системный подход, социальный подход, феминистический подход.

Постановка проблеми. Сьогодні проблема психологічно-го наси́льства в родині є досить поширеною. У світі, а також і в Україні, все більше людей говорять про те, що часто стикаються зі словесними образами, агресивністю, нестриманістю тощо. Психологічне наси́льство – це навмисний вплив, який скерований на іншу людину, має негативне забарвлення та негативні наслідки, а також базується на владі, домінуванні, деспотизмі та контролі. За даними Американської гуманістичної організації, переважаючу більшість потерпілих (близько 95%) від сімейного наси́льства у світі становлять жінки й дівчата [3].

Що ж виступає причиною виникнення психологічного наси́льства в родині? Відповідь на це питання є важливою з точки зору передбачення та запобігання повторному виникненню цього наси́льства. Вивчення та аналіз наявних теоретичних та практичних досліджень проблеми наси́льства в родині, зокрема і психологічного наси́льства, є доцільним для визначення причин, факторів, форм наси́льства, а також особливостей психологічної

підтримки тим особам, які зазнають насильства та особливостей корекційної роботи з особами, які схильні до жорстокого поводження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кількість публікацій щодо насильства в родині поступово зростала в останні десятиліття. У 1970-1980-х роках дослідниками робився акцент на вивченні особливостей явища насильства [6]. У 1990-х роках дослідження насильства у родині супроводжувались порівняннями та спробами визначити, чим відрізняються чоловіки, які схильні до жорстокої поведінки, та чоловіки, які не характеризуються такою поведінкою [15;18]. Дотепер дослідження у цій області є здебільшого описовими та порівняльними [17]. Дослідження науковцями психологічного насильства часто ґрунтується на таких підходах до його аналізу: вивчення форм і проявів психологічного насильства та дослідження його наслідків [14]. Також важливим є вивчення індивідуальних особливостей особи, що здійснює насильство, для подальшого процесу реабілітації та психологічної підтримки таких осіб [21].

Більш детальний опис наслідків психологічного насильства знаходимо в працях А. Томісона, Дж. Туччі, а також у Г. Мустафаєва, який досліджував особливості жінок-жертв сімейного насильства [2; 22].

А. Каннінгем безліч пояснень причин насильства в родині об'єднує у групи, такі як біологічні (органічні), психопатологічні, системні, соціальні, феміністичні [5]. Родина ним розглядається як цілісний системний організм, де всі елементи є взаємозалежними та впливають один на одного. Поведінка одного члена родини залежить від поведінкових відповідей і зворотного зв'язку інших членів родини. Психологічне насильство з цієї точки зору також розглядається системно. У рамках біологічного підходу до пояснення психологічного насильства дослідники зосереджувалися на генетиці, невропатології, інфекції головного мозку та інших медичних хворобах, які б могли стати причиною виникнення жорстокої поведінки [12; 13]. Аналізом взаємозв'язків між ураженнями головного мозку та насильства займалися П. Геяран та А. Розенбаум [12]. Генні чинники у розвитку насильства вивчали С. Емлен та Л. Елліс [9; 10]. Підхід до насильства з соціологічної сторони підтримує теорія А. Бандури, а також дослідження Д. Левінсона [1; 16]. С. Рензетті ставить у центр досліджень жінку як жертву, він говорить про дисбаланс у суспільстві, що призводить до такої зміни структури суспільства, де є допустимим контроль на іншими [20].

Як бачимо, велика кількість досліджень у сфері насильства не завжди віднаходить своє відображення у теоретичному контексті, тому поняття психологічного насильства залишається не повністю вивченим.

Мета статті: метою даного дослідження є аналіз теоретичних підходів до пояснення природи психологічного насильства, його причин, факторів виникнення, особливостей психологічної підтримки у ситуації насильства в родині.

Виклад основного матеріалу. Причини психологічного насильства у теоретичних підходах трактуються по-різному. А. Каннінгем пропонує класифікацію чинників насильства, які об'єднує у такі підходи: біологічний, психопатологічний, системний, соціальний та феміністичний [5].

Біологічними підходами до трактування психологічного насильства можуть називатись теорії агресії та насильства, які базуються на поясненні генетичних, вроджених, органічних факторів поведінки [5].

Одним із досліджень у цій області є дослідження П. Геяран та А. Розенбаума, які вивчали особливості агресивності чоловіків у подружжі. Ними встановлено, що чоловіки, які мали в анамнезі черепно-мозкові травми, були більш схильними до жорстокої поведінки. Автори припустили, що травми голови можуть бути причиною труднощів у спілкуванні, спотворення суджень, зменшення контролю імпульсів, підвищеної чутливості до дії алкоголю. Окрім цього, особистісні та поведінкові зміни, що пов'язані з травматичними пошкодженнями головного мозку, можуть збільшувати рівень стресу в родині. І це виступає факторами виникнення психологічного насильства в родині [12].

Також у руслі біологічного трактування психологічного насильства сформувались неодарвіністські та еволюційні пояснення чоловічої агресії щодо жінок, які підкреслюють вплив генетики на поведінку [10]. В основі цих пояснень лежить теза, що моделі поведінки, які допомагають організму успішно реагувати на екологічні та інші проблеми, швидше за все будуть генетично успадковані наступними поколіннями [9]. Тобто, вся поведінка є продуктом внутрішніх психологічних механізмів, що формувались в результаті природного відбору, щоб вирішити певну адаптативну проблему. Згідно з цими положеннями, чоловіча агресивність по відношенню до власної дружини, можливо, розвивалась як специфічна тактика для підтримання сексуальної вірності партнерки, умовою зберігання репродуктивного контролю над жінкою. На думку авторів, з генетичної точки зору, чоло-

віку небажано інвестувати довготривалий батьківський догляд за потомством, яке не несе його гени [9]. Зі своєї сторони, жінки схильні вибирати чоловіків високого статусу, які зможуть по-дбати про спільних дітей. У чоловіків, які сприймають себе як особу нижчого соціального статусу, аніж інші, або якщо у них є сприймання своєї дружини як надто привабливої для інших чоловіків, може розвинути тривога щодо невірності дружини. Тому внутрішні генні механізми спонукають чоловіка застосовувати тактики утримання своєї партнерки. І ці тактики можуть варіюватися від конструктивних і доброзичливих спроб до загрози психологічного чи фізичного насильства [4; 23]. Емпірична підтримка цих припущень базується на дослідженнях тварин, тому що існують труднощі у здійсненні подібних досліджень людини. Проте, автори висловлюють думку, що майбутні дослідження ДНК зможуть емпірично обґрунтувати генно-еволюційні гіпотези чоловічої агресії [5].

Теоретичний підхід, який пояснює психологічне насильство з точки зору *психопатології*, фокусується на виділенні індивідуальних особистісних рис особи, яка здійснює це насильство. Цю концепцію розробляв Д. Даттон, який виходив з необхідності розробки підходу до корекційної роботи з чоловіками, які здійснюють насильство. Було проведено цілу низку досліджень та оцінки психологічних профілів чоловіків, що характеризуються жорстокою поведінкою. Встановлено, що чоловіки, які здійснюють насильство в сім'ї, часто характеризуються антисоціальним та пограничним профілем особистості [8; 13].

Психопатологічні елементи особистості чоловіка, який здійснює насильство, на думку Д. Даттона та С. Голанта, формуються ще з раннього дитинства, в якому простежується досвід реальної чи уявної втрати, відчуття покинутості, несприятливої ситуації в батьківській сім'ї тощо. Звідси виникає певне почуття неповноцінності, до якого додаються впливи соціального середовища, а також невміння нести відповідальність, що формують у такого чоловіка стереотипне ставлення до жінок, і як наслідок – більшу схильність до жорстокого поводження [7].

Фокусування в даному теоретичному підході на проблемах раннього розвитку дитини звертає увагу на важливість первинної профілактики та програм раннього втручання.

У чоловіків з пограничним профілем особистості спостерігається поляризація понять «хорошого» та «поганого». В тому числі і ставлення до жінки, тобто жінка сприймається або з обожнюванням, або вкрай негативно. До цього може приєднуватись

дисфункційна залежність, яку чоловік не завжди усвідомлює. Він бажає, щоб люди навколо нього задовольняли його потреби, і переживає образу, якщо це не так. Звідси виникає почуття внутрішньої напруженості та невисловленого гніву. Такий чоловік буде робити все для того, щоб уникнути болю відкидання та самотності. У чоловіків з антисоціальним профілем особистості, спостерігається відсутність почуття психологічного дискомфорту під час чи після актів жорстокості [7].

Недоліком теорії психопатології насильства вважаються залишені поза увагою соціальні фактори, такі як ставлення до жінок у суспільстві, його структурної нерівності, широке поширення насильства тощо [5]. Цей теоретичний підхід до насильства в родині є корисним при вивченні особливостей розвитку особистості чоловіка, який здійснює насильство.

Тут звертається увага на важливості психологічної допомоги і підтримки не лише для жінок як жертв, які зазнали насильства в родині, але і необхідності допомоги й підтримки для чоловіків, що схильні здійснювати насильство.

Системний теоретичний підхід до психологічного насильства в родині акцентує на ролі міжособових факторів, що спостерігаються в родинах, де є насильство. І воно пояснюється як продукт сімейної системи, де сім'я розглядається як динамічна організація, в якій взаємозалежні компоненти (окремі члени родини) постійно взаємодіють один з одним. Жорстока поведінка одного з членів родини призводить до певної реакції з боку іншого члена родини. Це, в свою чергу, впливає на ймовірність такої жорстокої поведінки в майбутньому. Вважається, що насильство впливає з ролей, відносин, механізмів зворотного зв'язку, які регулюють і стабілізують систему. Якщо насильство спонукається системою, то, швидше за все, знову виникатиме. Згодом, може виникнути певна динаміка здійснення насильства, яку важко перервати. Таке причинне пояснення передбачає, що одиницею аналізу і корекції психологічного насильства повинна виступати підсистема родини (наприклад, доросла пара), а не один чи кілька членів родини окремо [5].

Системний підхід акцентований на взаємодії членів родини та дозволяє ідентифікувати моделі поведінки, що пов'язані з відносинами в родині. Такий підхід дозволяє краще проаналізувати взаємозв'язок між насильством по відношенню до жінки і конкретних стилів сімейних процесів, у які включені діти, а також інтегрувати різні області досліджень, такі як жорстоке поводження з дітьми, психологічне насильство по відношенню до жі-

нок, особливості взаємодії батьків-дитини, стилів батьківського виховання.

Соціологічний підхід до пояснення природи психологічного насильства в родині розглядає загальні уявлення і норми в соціальних групах. У рамках даного підходу насильство в сім'ї можна вивчати як явище, яке існує, тому що немає соціальних заборон на його здійснення, або тому що є функціональні причини його існування в конкретних умовах. Тут вивчаються суспільні норми, які визначають насильство як засіб вирішення конфліктів, а також загальні моделі насильства в суспільстві [16]. Також в рамках соціологічного підходу вивчається процес, за допомогою якого окремі особи використовують психологічне насильство у культурі, в якій воно не санкціоновано відповідним чином.

Корінь проблеми насильства криється в середовищі, яке оточує кривдника, наприклад, в поведінці значущих близьких осіб. З допомогою спостереження за результатами поведінки інших індивід дізнається, які види поведінки, в тому числі і соціально неадекватні, допомогли досягти бажаних результатів та не привели до небажаних санкцій. Якщо неадекватні форми поведінки спостерігаються дітьми, вони можуть «вкоренитися» та бути повторені ними в іншій соціальній взаємодії.

З цієї точки зору, реабілітація осіб, що здійснюють насильство повинна відбуватися шляхом соціального навчання. І це соціальне навчання також включає зусилля щодо запобігання впливу на дітей негативних рольових моделей як у власному житті близьких осіб, так і у засобах масової інформації [5].

Основою цього теоретичного підходу до природи насильства є ранній досвід людини. Найявність насильства в батьківській сім'ї є одним із чинників виникнення насильства по відношенню до інтимного партнера в дорослому віці. Вважається, що в ранньому дитинстві спостереження за моделями поведінки значущих дорослих осіб призводить до кодування цієї поведінки та подальшої інтеграції, що підтверджує і теорія соціального научіння А. Бандури [1]. Спостереження за тим, як батьки ставляться один до одного, у дитинстві сприяє вивченню варіантів поведінки, які згодом розглядаються як прийнятні у такого типу відносинах. Тому насильство розглядається, з точки зору теорії соціального научіння, як вивчена поведінка.

Окрім сім'ї, джерелом спостережуваного навчання виступає і субкультура, в якій живе сім'я, а також і вплив телебачення. Думка, що спостереження жорстокої поведінки у телевізійних програмах, відеоіграх, на інтернет-просторах призводить до фор-

мування цієї поведінки у спостерігача, виглядає спірною. Деякі дослідники прийшли до висновку, що не існує істотного доказу того, що вказує на прямий зв'язок між переглядом насильницьких телевізійних сцен і високого рівня агресивності. Проте, також існує точка зору, що вплив телевізійних програм, відеоігор з елементами жорстокого поводження має посередницький вплив на виникнення та розвиток агресивності у поведінці, а не прямий, причинно-наслідковий [11].

Корекція жорстокої поведінки чоловіків в рамках соціологічного підходу до пояснення насильства передбачає зміну образливих форм поведінки на неагресивні, просоціальні способи взаємодії, що включає розвиток таких навичок, як вміння вирішувати конфлікти ситуації конструктивним шляхом, управління власним гнівом, вміння слухати і т.д. Корекційна робота психологічних служб повинна орієнтуватися на розвиток нових способів мислення та засвоєння нових форм поведінки у кризових ситуаціях. У цьому напрямку розроблено цілу низку поведінкових методів, наприклад: розвиток уміння розпізнавати події і почуття, які приводили до здійснення насильства та вміння справлятися з ними конструктивними та просоціальними шляхами, використання рольових ігор для закріплення набутих навичок, використання дидактичних методів для допомоги кривднику зрозуміти природу різних видів насильства тощо.

Як бачимо, даний теоретичний підхід звертає увагу на ранні особливості розвитку дитини у конкретному соціальному середовищі, що є тим джерелом, через яке дитина засвоює соціальні норми та правила поведінки.

Феміністичні підходи до пояснення природи насильства базуються на переконаннях про становище чоловіків та жінок у суспільстві [20]. З феміністичної точки зору суспільство має патріархальну структуру, а в рамках патріархального громадського порядку у чоловіків є привілейоване становище та певна вищість над жінками за рахунок монополії у соціальних інститутах. Тут патріархія розглядається як всеохоплюючий вплив на формування та підтримку всіх суспільних інститутів, від правової системи на макрорівні і сім'ї на мікрорівні. Для жінок таке несприятливе становище в соціальній системі створює необхідність підкорятися чоловікам. У рамках феміністичного підходу наголошується, що у суспільстві патріархальна парадигма простежується у багатьох сферах [19].

Проблема жорстокого поводження та психологічного насильства над жінками як соціальна проблема прихильниками

феміністичного підходу у західному суспільстві піднімалась ще у 1960 – 1970-х роках, що було сприйнято з ворожістю, страхом, осудом [5]. У наукових колах відділи «жіночих» досліджень також є відносно новим явищем. В цей час почали активно розробляти плани забезпечення безпеки і створення відділів соціально-психологічної підтримки жінок, які зазнали насильства. І тут же з'ясувалось, що постраждалі жінки (а також діти) мають мало можливостей для збереження своєї безпеки в контексті фізичного, сексуального, психологічного та інших видів насильства. Завдяки пропагандистським діям феміністичних організацій протягом останніх десятиліть проблема насильства в родині перетворилась у суспільній свідомості на серйозну суспільну проблему.

Сьогодні основними завданнями феміністичного напряму є акцентування уваги суспільства на безпеці жінок, які зазнають насильства, насамперед фізичного, надання інформації про громадські установи та їх ресурси, надання різного роду підтримки жінкам, в тому числі й у вирішенні соціальних та системних проблем суспільної нерівності.

Висновки. У статті розглянуто теоретичні підходи до природи насильства, зокрема і психологічного. У кожному теоретичному підході обґрунтовано пояснення детермінант насильства в родині. Здебільшого насильство пояснюється соціальними факторами, сімейними змінними, індивідуальними характеристиками, що зумовлюють образливу поведінку. Описані теоретичні підходи аналізують соціальні, міжособистісні та внутрішньоособистісні фактори виникнення насильства. Тому кожен описаний підхід можемо розглядати як доповнення один до одного, що дає змогу скласти цілісне уявлення про причини жорстокого поведіння та усвідомити, що профілактика та корекція такої поведінки повинна здійснюватись одночасно на багатьох рівнях.

Список використаних джерел

1. Бандура А. Теория социального научения / Альберт Бандура. – СПб.: Евразия, 2000. – 320 с.
2. Мустафаєв Г. Ю. Соціально-психологічна характеристика осіб, які зазнають насильства в сім'ї / Г.Ю. Мустафаєв : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cfscom.org/index.php/stati/58-socialno-psychologichna-harakteristika-osib-yaki-zaznaly-nasylstva-v-simji>
3. American Humane Association. Emotional abuse / American Humane Association : [Електронний ресурс]. – Режим до-

- ступу: <http://www.americanhumane.org/children/stop-child-abuse/fact-sheets/emotional-abuse.html>
4. Buss D.M. Human Aggression in Evolutionary Psychological Perspective / D. Buss, T. Shackelford // *Clinical Psychology Revie.* – 1997. – №17 – P. 605-619.
 5. Cunningham A. Theory-Derived Explanations of Male Violence against Female Partners: Literature Update and Related Implications for Treatment and Evaluations / A. Cunningham [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lfcc.on.ca/maleviolence.pdf>
 6. Dobash R.E. Violence Against Wives / R. Dobash, R. Dobash // New York: The Free Press, 1979. – P. 15.
 7. Dutton, D.G. Male Abusiveness in Intimate Relationships / D. Dutton // *Clinical Psychology Revie.* – 1995. – №15 – P. 567–581.
 8. Dutton D.G. The Batterer: A Psychological Profile / D. Dutton, S. Golant // New York, NY: Basic Books, Inc. – 1995. – P. 560.
 9. Ellis L. Neo-Darwinian Theories of Violent Criminality and Antisocial Behavior: Photographic Evidence from Nonhuman Animals and a Review of the Literature / L. Ellis // *Aggression and Violent Behavior.* – 1998. – №3 – P. 61-110.
 10. Emlen S.T. The Evolutionary Study of Human Family Systems / S. Emlen // *Social Science / Information sur les Sciences Sociales.* – 1997. – №36 – P. 563–589.
 11. Freedman J. Effect of Television Violence on Aggressiveness / J. Freedman // *Psychological Bulletin.* – 1984. – № 96(2). – P. 227–246.
 12. Gearan P. Biological Factors in Relationship Aggression / P. Gearan, A. Rosenbaum // In R.S. Fledman (ed.), *The Psychology of Adversity.* Amherst, MA: University of Massachusetts Press. – 1996. – P. 183–198.
 13. Greene A.F. Psychopathology and Anger in Interpersonal Violence Offenders / A. Greene, C. Coles, E. Johnson // *Journal of Clinical Psychology.* – 1994. – №50 – P. 906–912.
 14. Hamarman S. Evaluating and reporting emotional abuse in children: Parent- based, action-based focus aids in clinical decision-making / S. Hamarman, W. Bernet // *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry.* – 2000. – №39(7) – P. 928–930.
 15. Hanson K. Correlates of Battering Among 997 Men: Family History, Adjustment, and Attitudinal Differences / K. Hanson,

- O. Cadsky, A. Harris, C. Lalonde // *Violence and Victims*. – 1997. – №12(3) – P. 191–208.
16. Levinson D. *Family Violence in Cross-Cultural Perspective* / D. Levinson // Newbury Park, CA: Sage. – 1989. – P. 234.
 17. Margolin G. *Family Interaction Process: An Essential Tool for Exploring Abusive Relations* / G. Margolin, R. John, C. Ghosh, E. Gordis // *Family Violence from a Communication Perspective*. – 1996. – P. 37–58.
 18. Moffitt T.E. *Partner Violence Among Young Adults* / T. Moffitt // *National Institute of Justice Research Preview*. – 1997. – P. 143.
 19. Olson L.C. *On the Margins of Rhetoric: Audre Lorde Transforming Silence into Language and Action* / L. Olson // *Quarterly Journal of Speech*. – 1997. – №83 – P. 49–70.
 20. Renzetti C.M. *On Dancing with a Bear: Reflections on Some of the Current Debates Among Domestic Violence Theorists* / C. Renzetti // *Violence and Victims*. – 1994. – №9(2) – P. 195–200.
 21. Saunders D.G. *Feminist-cognitive-behavioral and Process-psychoanalytic Treatments for Men who Batter: Interaction of Abuser Traits and Treatment Models* / D. Saunders // *Violence and Victims*. – 1996. – №11 – P. 393–414.
 22. Tomison A.M. *Emotional Abuse: The Hidden Form of Maltreatment* / A.M. Tomison, J. Tucci : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.aifs.org.au/hch/issues.html>
 23. Wilson M.I. *Male Sexual Proprietariness and Violence Against Wives* / M. Wilson, M. Daly // *Current Directions in Psychological Science*. – 1996. – №5 – P. 2–7.

Spysok vukorustanuh dzherel

1. Bandura A. *Teoria sotzialnogo naychenia* / A. Bandura. – SPb.: Evrasia, 2000. – 320 c.
2. Mystafaev H. U. *Sotzialno-psychologichna haracterustuca osib, jki zaznaut nasulstva v cimji* / H.U. Mystafaev [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cfscm.org/index.php/stati/58-socialno-psychologichna-harakteristika-osib-yaki-zaznaly-nasylystva-v-simji>
3. American Humane Association. *Emotional abuse* / American Humane Association : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.americanhumane.org/children/stop-child-abuse/fact-sheets/emotional-abuse.html>

4. Buss D.M. Human Aggression in Evolutionary Psychological Perspective / D. Buss, T. Shackelford // *Clinical Psychology Revie.* – 1997. – №17 – P. 605-619.
5. Cunningham A. Theory-Derived Explanations of Male Violence against Female Partners: Literature Update and Related Implications for Treatment and Evaluations / A. Cunningham [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lfccc.on.ca/maleviolence.pdf>
6. Dobash R.E. Violence Against Wives / R. Dobash, R. Dobash // New York: The Free Press, 1979. – P. 15.
7. Dutton, D.G. Male Abusiveness in Intimate Relationships / D. Dutton // *Clinical Psychology Revie.* – 1995. – №15 – P. 567–581.
8. Dutton D.G. The Batterer: A Psychological Profile / D. Dutton, S. Golant // New York, NY: Basic Books, Inc. – 1995. – P. 560.
9. Ellis L. Neo-Darwinian Theories of Violent Criminality and Antisocial Behavior: Photographic Evidence from Nonhuman Animals and a Review of the Literature / L. Ellis // *Aggression and Violent Behavior.* – 1998. – №3 – P. 61-110.
10. Emlen S.T. The Evolutionary Study of Human Family Systems / S. Emlen // *Social Science / Information sur les Sciences Sociales.* – 1997. – №36 – P. 563–589.
11. Freedman J. Effect of Television Violence on Aggressiveness / J. Freedman // *Psychological Bulletin.* – 1984. – № 96(2). – P. 227–246.
12. Gearan P. Biological Factors in Relationship Aggression / P. Gearan, A. Rosenbaum // In R.S. Fledman (ed.), *The Psychology of Adversity.* Amherst, MA: University of Massachusetts Press. – 1996. – P. 183–198.
13. Greene A.F. Psychopathology and Anger in Interpersonal Violence Offenders / A. Greene, C. Coles, E. Johnson // *Journal of Clinical Psychology.* – 1994. – №50 – P. 906–912.
14. Hamarman S. Evaluating and reporting emotional abuse in children: Parent- based, action-based focus aids in clinical decision-making / S. Hamarman, W. Bernet // *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry.* – 2000. – №39(7) – P. 928–930.
15. Hanson K. Correlates of Battering Among 997 Men: Family History, Adjustment, and Attitudinal Differences / K. Hanson, O. Cadsky, A. Harris, C. Lalonde // *Violence and Victims.* – 1997. – №12(3) – P. 191–208.

16. Levinson D. Family Violence in Cross-Cultural Perspective / D. Levinson // Newbury Park, CA: Sage. – 1989. – P. 234.
17. Margolin G. Family Interaction Process: An Essential Tool for Exploring Abusive Relations / G. Margolin, R. John, C. Ghosh, E. Gordis // Family Violence from a Communication Perspective. – 1996. – P. 37–58.
18. Moffitt T.E. Partner Violence Among Young Adults / T. Moffitt // National Institute of Justice Research Preview. – 1997. – P. 143.
19. Olson L.C. On the Margins of Rhetoric: Audre Lorde Transforming Silence into Language and Action / L. Olson // Quarterly Journal of Speech. – 1997. – №83 – P. 49–70.
20. Renzetti C.M. On Dancing with a Bear: Reflections on Some of the Current Debates Among Domestic Violence Theorists / C. Renzetti // Violence and Victims. – 1994. – № 9(2) – P. 195–200.
21. Saunders D.G. Feminist-cognitive-behavioral and Process-psychodynamic Treatments for Men who Batter: Interaction of Abuser Traits and Treatment Models / D. Saunders // Violence and Victims. – 1996. – № 11 – P. 393–414.
22. Tomison A.M. Emotional Abuse: The Hidden Form of Maltreatment / A.M. Tomison, J. Tucci : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.aifs.org.au/hch/issues.html>
23. Wilson M.I. Male Sexual Proprietariness and Violence Against Wives / M. Wilson, M. Daly // Current Directions in Psychological Science. – 1996. – № 5 – P. 2–7.

I.A. Kocherhina. Theoretical approaches to explain the nature of psychological abuse in the family. The results of theoretical studies on the nature of violence including psychological abuse are presented in the article. Different points of view of the scientists on the nature of psychological abuse and their interpretation of the causes of violence are analyzed here. It is alleged that there is a possibility of grouping author's views on the nature of violence in the group of biological, psychopathological, systemic, social and feminist factors. The violence is underlined to have biological, genetic, sociological determinants. The social, interpersonal and intrapersonal factors of violence are analyzed from different points of view. It is shown that the causes of violence in the family may exist in various areas, such as the scope of individual to individual, interpersonal relations sphere, the social sphere. The stable, long-term nature of psychological violence is accentuated. Long-term, sustainable nature of psychological abuse and difficulties in diagnosis of this type of violence unlike other ill-treatment are specified in this article. It is emphasized on the control, domination, despotism as basis of psychological abuse. It is defined that psychological abuse is the

intentional impact on another person that has negative, destructive consequences. The violence in the family is determined to be often carried by men on their wives.

The importance of understanding the factors of violence, its characteristics, forms of expression to develop the most effective strategies to provide psychosocial support to people experiencing domestic violence, as well as those who are prone to brutal offensive behavior on others are proved.

Key words: psychological violence, insulting behavior, abuse, biological approach, psychopathological approach, system approach, social approach, feminist approach.

Received July 08, 2016

Revised September 11, 2016

Accepted October 01, 2016

УДК 159.9

К.О. Кравченко

katunyaftf@mail.ua

Індивідуально-психологічні особливості в системі соціально-психологічних детермінант виникнення бойового стресу у військовослужбовців – учасників антитерористичної операції

Kravchenko K.O. Individual psychological characteristics in the system of social and psychological determinants for combat stress appearing at soldiers-members of the Anti-Terrorist Operation / K.O. Kravchenko // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, G.S. Kostyuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / scientific editing by S.D. Maksymenko, L.A. Onufrieva. – Issue 34. – Kamianets-Podilskyi : Aksioma, 2016. – P. 253–270.

К.О. Кравченко. Індивідуально-психологічні особливості в системі соціально-психологічних детермінант виникнення бойового стресу у військовослужбовців – учасників антитерористичної операції. У статті подано результати наукового дослідження, у якому брали участь військовослужбовці-учасники антитерористичної операції. Проведено кореляційний аналіз бойового стресу та індивідуальних особливостей військовослужбовців, у результаті якого ми отримали пряму кореляційну